

Neznámý typ středověkého pozemního domu

ANNA PITTEROVÁ

Při archeologických výzkumech západoslovanských raně středověkých i středověkých sídlišť se občas nacházejí nejasné domové půdorysy nebo jejich části, které lze těžko srovnávat s běžnými typy domových půdorysů pozemních domů i zemnic. Mívají většinou nepravidelný, oválný až ledvinový tvar a zatím většinou jen stopy po otevřeném ohništi.

V naší literatuře se s nimi poprvé setkáváme při J. Eisnerově výzkumu slovanského sídliště v poloze Ďalšie Topolite poblíž Devínského Jazera v katastru obce Devínské Nové Vsi, které se rozkládá po obou stranách malého potoka a je datováno do 7. až 8. stol.¹ J. Eisner své nálezy tehdy popsal jako velká popeliště, z nichž nejmenší mělo rozměry 250×160 cm, největší 520×360 a 400×370 cm. Jedno popeliště bylo kruhové o průměru 220 cm. Celkem jich tehdy bylo objeveno 8. Byla zahloubena 40–75 cm, ale ornice tam byla 20–30 cm mocná. V prvních šesti popelištích, která se nacházela po pravé straně potoka, bylo vždy po jednom ohništi, postaveném z velkých oblázků, valounů, kterých se v okolí hojně nachází. Pouze v popelišti č. 7 zjistil J. Eisner 3 ohniště a v popelišti č. 8 dokonce 6 ohnišť. Ohniště měřila 110×70 cm až 270×140 cm. Obě popeliště s více ohništi byla zjištěna po levé straně potoka.²

V roce 1952 byla v poloze Ďalšie Topolite otevřena písková jáma. Buldozér tehdy shrnul vrstvu humusu ze svahů a ve vrstvě žlutého písku, která se tím odkryla, objevilo se několik tmavých skvrn, střepy a zvířecí kosti. L. Kraskovská, která zde potom prováděla archeologický výzkum, zjistila pozůstatky pěti příbytků a osmi jam a v jejich číslování navázala na výzkum J. Eisnera. Poznatky, které výzkumem získala, dovoluují ji usuzovat, že zde šlo o pozemní, slabě zahloubené domy s ohništi umístěnými v poměrně prostorných jamách nepravidelného tvaru. Správnost jejího názoru potvrdil výzkum příbytku č. 14, při kterém byla zachycena úroveň jeho podlahy i dna jámy, v níž bylo umístěno ohniště. Jáma byla 220 cm dlouhá a 100 cm široká. Jámy s ohništi, nalezené L. Kraskovskou měly různé nepravidelné formy i různou hloubku (40–80 cm). Doklad o tom, že jámy s ohništi byly skutečně součástí budov nevidí autorka jen v jejich nepravidelném tvaru, ale i v rozměrech těchto jam, které jsou příliš malé, než aby mohly sloužit jako obydlí. V objektu 17 měřila jáma 290×170 cm, v objektu 18 280×160 cm a v objektu 16 jen 160×120 cm. Výzkum objektu 14 ukazuje, že jámy zabíraly zhruba polovinu plochy celého obydlí. Podle jejich rozměrů a tvarů pak Kraskovská předpokládá, že jámy měly obdélníkový tvar. Četné jámy po kúlech, které se zachovaly v objektech 15, 17 a 18 vedou autorku

k názoru, že domy měly tzv. kúlovou konstrukci stěn. Všechny domové objekty byly překryty vrstvou černé přepálené země, 10–25 cm silné, promíchané uhlíky. Svědčí to o tom, že domy byly budovány ze dřeva.³

Při výzkumu J. Eisnera, v r. 1930 a 1931 byly objeveny jen jámy s ohništi, popeliště, a nebyly zjištěny půdorysy celých staveb. I podle Eisnerova názoru popeliště neodpovídala rozměrům samotných příbytků. Výsledky výzkumu L. Kraskovské v r. 1959 potvrdily tento i další Eisnerův předpoklad, že příbytky byly zahloubeny do země jen málo a že jejich nadzemní část byla vybudována ze dřeva.⁴

Sama ohniště byla většinou oválného nebo okrouhlého tvaru a pouze v jednom případě i ve tvaru trojúhelníku o průměru 40×40 cm až 80×80 cm a byla umístěna většinou o 10 až 25 cm výše než dno jámy. Jen v jednom případě bylo ohniště výše než podlaha domu (obj. 15) a v objektu 19 bylo ve výši úrovně jeho podlahy. Povrch ohnišť byl vyložen nebo patrně pouze dokola obložen kameny – valouny. V objektu 16 bylo vedle vlastního ohniště vyvýšené místo s kamennou dlažbou a v obj. 14 byla kamenem vyložena plocha jižně od ohniště.⁵

Zemní práce na nalezišti však pokračovaly i v příštích letech a proto tam mohla L. Kraskovská pracovat ještě po tři výzkumné sezóny. Výsledky jejího výzkumu byly stejné, pouze s malými obměnami tvarů jam a ohnišť, jejich hloubky a výšky.⁶ Opět byly většinou zachyceny zahloubené části příbytků a jen ve dvou případech je možno mluvit o půdorysech domů, které byly obdélníkovitého tvaru a měřily 370×260 cm (obj. 32) a 320×230 cm (obj. 34). V objektu 32 byly zjištěny i stopy kúlové konstrukce. Objekt 34 byl zahlouben 55–85 cm a v jeho okolí se nenašly žádné kúlové jámy. Autorka ho pokládá, stejně jako objekt 19, odkrytý v r. 1959, za polozemnici. Byly rovněž objeveny další formy ohnišť, a to ohniště obdélníkového a nepravidelného tvaru, i další způsoby jejich umístění; a to buď přímo na dně jámy, nebo v prohlubni ve dně jámy, hluboké 10–25 cm.⁷

Přibližně do téhož časového horizontu řadí L. Kraskovská i sídliště s domy o půdorysech stejného typu, které zkoumala na Pláňavách u Skalice,⁸ a v obou sídlištích u Kút. V poloze Sigece II, v katastru obce Kúty, byly objeveny zahloubené části příbytků s ohništi uvnitř, které byly naplněny popelem smíchaným se střepy a zvířecími kostmi.⁹ Objekty nebylo možno tehdy zkoumat, protože urychleně prováděné zemní práce to nedovolovaly, ale i pouhé pozorování přineslo výsledky. Byly to opět jámy okrouhlého nebo oválného tvaru, hluboké 50–60 cm, různé velikosti.¹⁰ Dalšími doklady tohoto v podstatě pozemního domu s ohništěm umístěným v prostorné jámě uvnitř příbytku jsou nálezy dvou celých půdorysů příbytků a části dvou dalších, neúplných, na vyvýšenině Riškových vršek poblíž železniční stanice Kúty.¹¹ Tmavá popelovitá místa se starobylou hradištní keramikou u dvora Dlhé Lúky v katastru obce Moravský Ján (okr. Malacky), které zjistil Š. Janšák a pokládal je za zbytky slovanské osady, lze rovněž s velkou pravděpodobností pokládat za zbytky příbytků, které jsou výše popsány,¹² stejně jako nález části příbytku, jámy s ohništěm, u Vysoké pri Morave.¹³

L. Kraskovská sice při publikování výzkumů i v souhrnné práci a slovan-
ských sídlištích v Pomoraví jasně rozpoznala a popsalala pozemní nebo snad i mírně zahloubené domy, jejichž otevřené ohniště je umístěno v prostorné jámě, která zabírá velkou část ploch domu, ale nevěnovala jim však pozornost jako samostatnému typu domu. Pro tento typ domu není důležité zda má čtvercový nebo obdélníkový půdorys, zda je to dům pozemní nebo mírně zahloubený o tzv. kúlové, roubené nebo jiné konstrukci stěn, i když u známých

nálezů tzv. kúlová konstrukce stěn zatím převládá. Hlavním jeho znakem je ohniště, umístěné v poměrně prostorné jámě, která zabírá podstatnou část plochy domového půdorysu.

Na polském území odkryl tyto domy v r. 1937 v Syrynii, okr. Rybnik, J. Kostrzewski. Jsou to jámy č. 5 a 6. Jáma č. 5 byla dlouhá 380×150 cm a hluboká 50 cm. V její střední části se zjistily zbytky otevřeného ohniště z přepálených polních kamenů. Po obvodě jámy na tehdejší okolní úrovni se pak nacházely stopy po kúlech, které tvořily obdélník. Jáma č. 6 byla mnohem rozsáhlejší; měřila 540×245 cm a byla hluboká 50–65 cm. I zde bylo nalezeno otevřené ohniště z polních kamenů, ale na rozdíl od jámy č. 5, bylo umístěno v jihovýchodní části jámy. V její původní okolní úrovni byly rovněž objeveny stopy po kúlech, které tvořily opět protáhlý obdélník. Podobných jam obytného charakteru, ale bez stop po kúlech v jejich blízkém okolí, zjistil J. Kostrzewski v Syrynii více. Jámy č. 5 a 6 byly z nich však nejprostornější. Když J. Kostrzewski hodnotil výsledky svého výzkumu poprvé, nevěnoval příliš pozornosti kúlovým jamám, které se nacházely v blízkém okolí jam č. 5 a 6 a pokládal proto oba objekty za zemnice nepravidelného tvaru.¹⁴ V posledním vydání svého díla *Kultura Prapolská* však již svůj názor opravil a poznamenal, že si není jist tím, zda objekty ze Syrynie je možno pokládat za zemnice nebo za pozemní domy.¹⁵ Sídliště je datováno autorem do 7. stol.¹⁶

Z polského území lze uvést i další příklady domů tohoto typu, a to např. domové nálezy na lokalitě Bazar Nowy, okr. Maków Mazowiecki,¹⁷ kterou J. Marciniak datoval do období mezi polovinu 12. stol. a počátek 13. stol.¹⁸ Za obytné objekty lze spolu s autorem oprávněně pokládat jámy č. 4, 5, 6 a 7. Skutečnost, že v Bazaru Nowym autor zjistil stopy po jiném způsobu konstrukce stěn a předpokládá i jiný způsob konstrukce krovu, nemá při sledovaném pracovním záměru rovněž žádný význam, a proto jim zde nevěnuji pozornost.¹⁹

Jak jsem se již výše zmínila, charakteristickým znakem tohoto typu domu, který je třeba počítat mezi domy pozemní, je otevřené ohniště umístěné v jámě různého tvaru a velikosti, která je vyhloubena přibližně asi uprostřed plochy půdorysu domu a v některých případech zabírá dokonce i jeho podstatnou část. Uvědomíme-li si tyto charakteristické rysy, vyvstanou nám v mysli mnohé nálezy nejasných domových půdorysů na našem státním území i v ostatních oblastech osídlených kdysi západními Slovy. Tyto nálezy pocházejí z raného středověku i z období těsně za ním následujícího a s jejichž rekonstrukcí si badatelé, kteří je v terénu zkoumali, většinou nevěděli rady. Nepokládám samozřejmě výše popsaný typ pozemního domu za jediný klíč k vysvětlení nálezů všech nejasných, nepravidelných, více či méně zahloubených domových půdorysů. Jsem však přesto toho názoru, že některé z nich by bylo možné osvětlit tímto způsobem. Nechci zde sama přehodnocovat nálezy jednotlivých badatelů, protože výsledky jejich výzkumu znám především z literatury, i když mohu říci, že podstatnou část archeologických sídlištních výzkumů prováděných na našem státním území jsem navštívila, nebo jsem měla možnost prostudovat si jejich plány a diskutovat o nich s badateli, kteří výzkumy vedli. Je totiž snadno možné, že některé momenty, které by mohly být velmi důležité pro posouzení zda jde o sledovaný typ domu, v publikované zprávě mohou scházet. Badatel je totiž nemusel pokládat za důležité a proto je nezveřejnil.

V podstatě lze říci, že archeologické nálezy popsaného typu pozemního domu s otevřeným ohništěm, zapuštěným v jámě uvnitř domu se zatím zdají být značně rozptýleny a nelze proto dnes již vůbec vymezit oblast jejich výskytu. Lze pouze říci, že jejich nálezy byly zatím vždy spojeny s otevřeným ohništěm a že jsou doposud známy jen ze západoslovanské oblasti a zdá se, že

nezasahují jižně od Dunaje. Nejstarší známé nálezy pocházejí ze staroslovanského období²⁰ a předpokládám, že stopy a náznaky nejmladších lze i na našem území obdobně jako v Polsku, hledat ve 13. a v 14. stol.²¹

Zdá se zatím, že obdobím 13. a 14. stol. končí všechny archeologické stopy existence těchto domů na území osídleném západními Slovany. V etnografickém domovém materiálu západoslovenských zemí není tento typ domu rovněž uváděn. Je tedy pravděpodobné, že v 18. a 19. stol., ze kterého je povětšinou etnografický materiál především čerpán, nebyl již na západoslovanském území tento typ domu vůbec znám a musel proto patrně zaniknout mnohem dříve.

Vysvětlení a potvrzení existence tohoto typu domu se nám však nabízí pro první polovinu 19. stol. z území západní Litvy. G. Ränk v části první kapitoly práce o selském domě v Pobaltí, kterou věnuje litevskému domu s otevřeným ohništěm (Herdhaus), upozorňuje na některé údaje, které odpovídají výše popsanému typu domu. Za nejdůležitější z nich pokládám popis domu od litevského historika S. Daukantase, pocházející z r. 1843 a polský popis D. Paszkiewiczze z r. 1829. Dnes však samozřejmě na Litvě tento dům již dávno neexistuje. Podle závěrů G. Ränka se zdá, že již v druhé pol. 19. stol. bylo ohniště v tomto typu domu přemísťováno z jámy na úroveň podlahy, dům postupně přestával sloužit bydlení a byl spíše využíván k hospodářským účelům různého druhu.²²

V souvislosti se zjištěním tohoto typu domu je si třeba položit i otázku, proč bylo v těchto domech ohniště zapouštěno do jámy a zatím s výjimkou jediného případu umístěno pod úroveň podlahy domu. Uvědomíme-li si směr cirkulace studeného a teplého vzduchu v místnosti, zjistíme snadno výhody tohoto způsobu umístění ohniště. Tím, že bylo umístěno níže než podlaha domu, byl cirkulací vzduchu lépe prohříván i prostor při podlaze. Při ohništi umístěném nad úrovní podlahy domu by totiž cirkulace vzduchu prostor při podlaze nezasáhla a udržoval by se tam chladný vzduch.

Důvod zániku tohoto typu domu lze proto nejspíše hledat ve výměně otevřeného ohniště v obytném prostoru domu za pec, ať již s předním nebo se zadním topením, která zaručovala lepší vyhřívání místnosti. K této přeměně nedošlo jistě rázem, ale probíhala pozvolna a všude s jinou intenzitou. Zdá se, že její začátek lze předpokládat ve 13. a 14. stol. Etnografické ani archeologické nálezy domových objektů, které by naznačovaly období, ve kterém na západoslovanském území vývoj této změny končil, nebyly zatím zaznamenány.

Poznámky

- 1 Jan Eisner, Sídliště ze starší doby hradištní v slovenském Pomoraví. Památky archeologické XLII, 1939–46, str. 94–105.
- 2 Týž, Devínská Nová Ves. Bratislava 1952, str. 341–342.
- 3 L. Kraskovská, Slovanské sídlisko pri Devínskome Jazere. Slovenská archeológia IX, 1961, str. 391–403.
- 4 Ibid., str. 399.
- 5 Ibid., str. 399–400.
- 6 L. Kraskovská, Slovanské sídlisko pri Devínskome Jazere. (Výzkumy v rokoch 1960, 1962 a 1963.) Sborník Slovenského národného múzea LX, 1966. História 6, str. 73–94.
- 7 Ibid., str. 83–85.
- 8 L. Kraskovská, Slovanské sídlisko na Plánavách pri Skalici. Študijné zvesti AÚ SAV 11, Nitra 1963, str. 133–142.
- 9 L. Kraskovská, Zpráva o staroslovanském nálezisku pri Kútoch. Historica Slovaca V, Eisnerov sborník, str. 158–162.
- 10 L. Kraskovská, Slovanské sídliská v Pomoraví. Památky archeologické LII, 1961, str. 478.

- 11 L. Kraskovská, Slovanské sídlisko pri Kútoch. Sborník Slovenského národného múzea LVI, Historia 2, 1962, str. 57–69. — Táž, Slovanské sídliská v Pomoraví. Památky archeologické LII, 1961, str. 479.
- 12 Š. Janšák, Staré osídlenie Slovenska. Sborník MSS 24, 1930, str. 14, 15. — L. Kraskovská, Slovanské sídliská, str. 480.
- 13 L. Kraskovská, Slovanské nálezy z Vysokej pri Morave. Studijné zvesti AÚ SAV 2, Nitra 1957, str. 102–103. — Táž, Slovanské sídliská, str. 430.
- 14 J. Kostrzewski, Sprawozdanie z badań prehistorycznych w powiatach rybnickim i pszczyńskim na Śląsku w r. 1937. Sprawozdania PAU, T. XLII, 1937, Nr. 9, str. 266, 267. — Týž, Sprawozdanie z badań prehistorycznych na Śląsku w r. 1937. Prace prehistoryczne Nr. 5, PAN. Wyd. Śląskie, Kraków 1939, str. 29–31.
- 15 Týž, Kultura Prapolska. III. wyd., Warszawa 1962, str. 98, 100.
- 16 Ibid., str. 8.
- 17 J. Marciniak, Wczesnośredniowieczny zespół osadniczy z miejscowości Bazar Nowy, pow. Maków Mazowiecki. Materiały Wczesnośredniowieczne V. 1960, str. 99–140.
- 18 Ibid., str. 132.
- 19 Ibid., str. 110–115.
- 20 L. Kraskovská, Slovanské sídliská... — J. Kostrzewski, Kultura Prapolska, str. 8.
- 21 Např. na polském území sídliště v okolí lokality Bazar Nowy. Viz J. Marciniak o. c.
- 22 G. Ränk, Die Bauernhausformen im baltischen Raum. Würzburg 1962, I. Kap. Das litauische Herdhaus und Verwandtes. 1. Der schamaitische Namas. Zejména str. 4, 5, 14,

Zusammenfassung

Der unbekannte Typ eines mittelalterlichen oberirdischen Hauses

Bei archäologischen Untersuchungen frühmittelalterlicher und mittelalterlicher Siedlung in der Westslowakei stößt man ab und zu auf unklare Grundrisse von Häusern und Hausteilen, die man zu schwer mit den üblichen Typen der oberirdischen Häuser und Wohngruben vergleichen kann. Meist besitzen sie einen unregelmäßigen, ovalen bis nierenförmigen Grundriß und lassen meist nur Spuren nach offenen Feuerstätten erkennen. In der tschechoslowakischen archäologischen Literatur begegnen wir solchen Objekten zum erstenmal in J. Eisners Untersuchungen der Lage Dalšie Topolite in der Nähe von Děvinská Nová Ves (7.–8. Jahrhundert). Wesentlich später hat die Archäologin L. Kraskovská an derselben Siedlung gearbeitet. Sie kam zum Schluß, daß es sich um oberirdische, nur seicht in den Boden vertiefte Behausungen mit Feuerstätten handelt, die in relativ geräumigen, unregelmäßig geformten Gruben lagen. Zahlreiche Pfostengruben in der Umgebung dieser Feuerstätten sprechen für eine offenbar vermutete Pfostenkonstruktion der Wände. Die Feuerstätten in den Gruben waren meist oval bis kreisförmig, nur in einem einzigen Fall dreieckig. Häuser desselben Typs aus derselben Zeit fand Kraskovská beispielsweise in der Siedlung Plaňany bei Skalice, in beiden Siedlungen bei Kúty,⁴ Vysoké pri Morave⁵ und z. B. zur dieser Gruppe auch Š. Janšáks Fund einer altslawischen Siedlung bei Dihé Lúky⁶ in der Katastralgemeinde Moravský Ján, Bezirk Malacky.

Aus polnischem Gebiet lassen sich weitere Beispiele dieses Haustyps bringen, z. B. aus Syrynia. Bezirk Rybnik (7. Jahrhundert) und aus Bazar Nowy, Bezirk Maków Mazowiecki (12.–13. Jahrhundert).

L. Kraskovská hat diese Häuser klar als oberirdisch, mit offenen Feuerstätten in relativ geräumigen Gruben unregelmäßiger Formen beschrieben, die einen großen Teil der Grundfläche einnehmen; allerdings hat sie ihnen als selbständigem Haustyp keine Aufmerksamkeit geschenkt. K. Kostrzewski hielt die Objekte in Syrynia zuerst für Wohngruben, weil er den Pfostenlöchern in ihrer unmittelbaren Umgebung keine Bedeutung zuschrieb. Später, im Jahr 1962 war der Forscher nicht mehr sicher, ob man die Objekte aus Syrynia für Wohngruben oder oberirdische Behausungen halten soll.

Wenn wir uns die erwähnten charakteristischen Merkmale dieses Haustyps vor Augen halten, denken wir an zahlreiche archäologische Funde unklarer frühmittelalterlicher Hausgrundrisse auf tschechoslowakischem Boden und den übrigen westslawischen Siedlungsgebieten, mit deren Rekonstruktion sich die Forscher, die sie untersuchten, keinen rechten Rat wußten. Der hier besprochene Haustyp bietet selbstverständlich nicht den einzigen Schlüssel zu ihrer Klärung. Eine Revision dieser Funde können ihre Entdecker vornehmen, denen ja die Gesamtlage am besten bekannt ist.

Die oberirdischen Häuser mit der in den Boden eingelassenen Feuerstätte erstrecken

sich nach den bisher bekannten Funden über ein sehr zerstreutes Areal und ihr Vorkommen läßt sich heute noch kaum begrenzen. Zu sagen wäre nur, daß die betreffenden Funde immer mit offenen Feuerstätten verbunden und bisher bloß aus westslawischen Gebieten bekannt sind; außerdem scheint es, als ob ihr Vorkommen die Donau in südlicher Richtung nicht überschreitet. Zeitlich kann man sie vorläufig in das 6.–13. Jahrhundert stellen. In der slawischen ethnographischen Literatur wurde dieser Haustyp noch nicht beschrieben; G. Ränk bringt jedoch für die erste Hälfte des 19. Jahrhunderts eine Bestätigung seiner Existenz und Beschreibung der Lebensweise seiner Bewohner aus Westlitauen. Im Laufe des 19. Jahrhunderts ist aber dieser Haustyp auch in Litauen in seiner ursprünglichen Form verschwunden. Die Feuerstätte übersiedelte allmählich aus der Grube auf das Niveau der Umgebung und aus der Behausung wurde ein Wirtschaftsobjekt.

Der Grund, weshalb man die Feuerstätte unter das Fußbodenniveau vertiefte, ist wohl bei Fragen der Zirkulation der warmen und kalten Luft im Raum zu suchen. Wäre die Feuerstätte etwas höher angebracht gewesen, hätte die Warmluft den Raum am Fußboden nicht erreicht.

Die Ursache des Verschwindens dieses Haustyps und des Schweigens der slawischen ethnographischen Literatur ist wahrscheinlich bei dem Umstand zu suchen, daß man die offene Feuerstätte im Wohnraum durch einen relativ frühzeitig von vorn oder rückwärts beheizten Ofen ersetzt hat, der eine bessere Erwärmung des Raumes sicherte. Zu dieser Änderung ist es nicht mit einem Schlag gekommen, sie ist allmählich und nicht überall gleich verlaufen. Es scheint, als seien ihre Anfänge gerade in das 13. und 14. Jahrhundert zu verlegen. Archäologische oder ethnographische Funde von Hausobjekten, nach denen man auf den Zeitraum schließen könnte, in dem diese Entwicklung auf westslawischem Gebiet geendet hat, wurden vorläufig nicht verzeichnet.